

SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ CIVIL SOCIETY AND DEMOCRACY

Yrd.Doç.Dr. Seyfettin ASLAN*

ÖZET

Sivil toplum, devletle aile arasındaki özerk ve çoğulcu yapıya dayanan gönüllü örgütlenme alanıdır.

Sivil toplumun demokrasi ile ilişkisi 1980'lerde, Orta ve Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'ndeki totaliter rejimlerin çözülmesi sürecinde gündeme gelmiştir.

Sivil toplum modern devletle var olduğu için her zaman demokratik yapıda olmayabilir. Bulunduğu ülkenin rejimine uygun bir biçim alabilir. Teorikte böyle olduğu halde pratikte gerçek anlamda bir sivil toplum sadece demokrasilerde var olabilir.

Sivil toplumun demokratik açıdan gelişebildiği en iyi ortamın liberal yönetim sistemi olduğu iddia edilebilir.

ABSTRACT

Civil society is a field that outside of state and family and special characteristic of it is autonomous from state, pluralism and volunteer groups.

In 1980's, the relationships of civil society with democracy became a current issue during disintegration of totalitarian regimes in Central and East Europe and Soviet Union.

Civil society is not always formed in democratic character as it has existed with modern state. In theory it can be true but in practice civil society in the ideal sense can be exist in democracies only.

It can be claimed that the best atmosphere for civil society's progress from democratic aspect is liberal system of government.

Sivil Toplum, Otonomi, Çoğulculuk, Demokrasi.
Civil Society, Autonomy, Pluralism, Democracy.

GİRİŞ

Sivil toplum çok çeşitli kesimler tarafından kullanılan muğlak bir kavram olmasına rağmen genel olarak devletten özerk, çoğulcu bir yapıdaki gönüllü örgütlenmelerin alanı olarak kabul edilmektedir.

* Dicle Üniversitesi, İİBF Öğretim Üyesi.

Bir şekilde devletle ilişkili olan fakat iktidarı ele geçirme amacı taşımayan sivil toplum, devletten bağımsız bir toplumsal alan olup, vatandaşların, aile veya devlet tarafından temsil edilmeyen ortak çıkarlarının alanıdır.

Sivil toplum sadece demokratik devlette değil, devletin bütün türlerini kapsayacak biçimde modern devletle örtüştüğü için sivil toplum ile demokrasi arasında mutlak bir paralellik bulunmadığı dile getirilmektedir. Farklı görüş ve ihtiyaçların ve çelişen çıkarların alanını oluşturan ve göreceli bir öze sahip olan sivil toplum teorik anlamda demokrasiye tam karşılık gelmese bile pratikte ideal anlamda bir sivil toplumun varlığı demokrasiyle yakından bağlantılıdır.

Sivil toplum kavramı daha önceki kullanımlarından farklı olarak, 1980'lerde Latin Amerika ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliğinin, tek parti ve planlı ekonomiye dayalı totaliter rejimlerinden demokratik yapılara geçiş sürecinde yeniden gündeme gelmiştir.

Sivil toplumun, devletin hukukla kayıt altına alındığı, hiçbir hakim iktidarın olmadığı ve birey hak ve özgürlüklerinin bulunduğu liberal rejimlerde gelişme potansiyelinin yüksek olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada sivil toplumun tanımı, özellikleri, gelişimi, sivil toplum demokrasi ilişkisi ele alınmakta ve sivil toplumun modern devletle örtüştüğü için farklı devlet sistemlerinde var olabildiği ama temel özellikleri itibariyle sadece demokrasilerde hayati alanı bulduğu öne sürülmektedir.

1. TANIM

Sivil toplumun farklı siyasi, ekonomik, kültürel aktörler ve devlet yetkilileri tarafından kendi söylemlerine ve stratejileri içinde kullanıma tarzlarına bakıldığında kavramın zaman içinde esnek bir ahlaki ve siyasi kimliğe ve değere sahip olduğu¹ ve muğlak bir kavram haline geldiği² söylenebilir. Nitekim, Gordon White, sivil toplum kavramını kastederek, *bu derece muğlak bir kavramın, siyasi kuramın büyük kilisesinin mahzenindeki tabutuna geri gönderilmesi gerekir*³ demesine rağmen sivil toplum kavramı, farklı açılardan tanımlanmaya çalışılacaktır.

Fransızca-Latince kökenli olan “civil” kelimesinin anlamı vatandaşlara ilişkin olan, vatandaşlar topluluğuna, onların yönetimine veya

1 KEYMAN, E. Fuat, Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum, www.stgm.org.tr/egitim/docs/Avrupadaveturkiyedesiviltoplum%20%20f%20keyman.doc.(20.04.2009).; CENGİZ, Kurtuluş; KÜÇÜKURAL, Önder; TOL, Uğraş Ural; AKŞİT, Bahattin. Türkiye ve Ortadoğu’da Sivil Toplum Tartışmaları, (Editör: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 218-219.

2 HENDRIKS, Carolyn M. Integrated Deliberation: Reconciling Civil Society’s Dual Role in Deliberative Democracy, *Political Studies*, Vol. 54, 2006, p. 486.

3 DOĞAN, İlyas. *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde SİVİL TOPLUM*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 264.

birbirleriyle ilişkilerine yönelik olan, bir şehirde yaşayanlara göre olan, kırsal ya da köy yaşamına ilişkin olmayan, askeri ya da dini olmayan, medeni, uygar, kibar, görgülü anlamında kullanılmaktadır⁴. Ancak bu kelimenin “toplum” kelimesi ile birleşerek “sivil toplum” şeklinde kavrama dönüşmesi bazı toplumsal ve siyasal hareketlere bağlı olarak gerçekleşmiştir⁵. Sivil toplum, toplumsal bir yaşam biçimi⁶ olarak nitelendirilmektedir.

Sivil toplum kavramı genellikle askeri olanın karşıtı olarak algılanmaktadır. Kavramın böyle anlaşılması yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim, Şerif Mardin, sivil toplumun karşıtının askeri toplum olmadığını, sivil toplum kavramının *medeni* yani şehirli olana denk geldiğini ve bunun karşıtının da *gayr-ı medenilik*⁷ olduğunu ifade etmektedir.

Sivil toplumu, en basit şekilde ihtiyaçların giderildiği toplum olarak gören Küçükömer'e göre, Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan burjuvazi sınıfını tanımlamak için kullanılan sivil toplum, feodal düzene alternatif yeni bir düzen öngören kapitalizm ile birlikte gelişmiştir⁸.

Bir şekilde devletle ilişkili olan fakat iktidarı ele geçirme amacı taşımayan⁹ sivil toplum, devletten bağımsız bir toplumsal alan olup, vatandaşların, aile veya devlet tarafından temsil edilmeyen ortak çıkarlarının alanıdır¹⁰. Sivil toplum, hem devletin (dar anlamda politik toplum) dışında hem de geniş anlamda politik toplumun da dışında kalan¹¹ grup ve sınıfları kapsamaktadır¹². Öte yandan, sivil toplum alanı devletle aile arasında her

⁴ ÇOPUR, Hakan. *Teoriden Pratiğe Sivil Toplum*, <http://www.ekopolitik.org/public/page.aspx?id=615>, (20.04.2009).

⁵ ABAY, Ali Rıza. *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri*, <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/pdf..>, (08.04.2009).

⁶ ÇAHA(a), Ömer. *Sivil Toplum Üstüne*, (Editör: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 20.

⁷ MARDİN, Şerif. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, (Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder), İletişim yayınları, İstanbul, 2008, s. 9.

⁸ DUMAN, M. Zeki. *İdris Küçükömer’in Sivil Toplum Anlayışı*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 2, Sayı: 1., 2004, s. 48.

⁹ ÖZBUDUN, Ergun. *Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon*, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 113.

¹⁰ YILDIZ(a), Özkan. *Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk*, Sivil Toplum, 2 (5), 2004, s. 89; MÜLER, Karel B. *The Civil Society–State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens’ Perspective*, Bjpır, Vol. 8, 2006, p. 318.; DOĞAN, s. 267; ERDOĞAN, Mustafa. *Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi*, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, cilt 2, İstanbul, 2005, s. 668; YILDIZ (b), Özkan. *Sivil Toplum Örgütleri, ‘Özerklik’: Kavramsal Bir Açılım*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, (1), 2007, s. 56; SARIOLGHALAM, Mahmood. *Ortadoğu’da Sivil Toplum Umutları: Kültürel Engeller Üzerine Bir Çözümleme*, (Editör: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 79.

¹¹ GÖNENÇ, Ayşenur Akpınar. *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, Elektronik kitap (altkitap, www.altkitap.com), 2001, s. 42.

¹² TUNCEL, Gökhan. *Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi*, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 2005, s. 711; ERDOĞAN, s. 668; YILDIZ (b), s. 56.

türlü etkinliđi değil, sadece kamusal alan içinde gerekleŒen ve toplumdan kaynaklanan kolektif etkinlik biçimlerini kapsamaktadır¹³.

Sivil toplum, en genel anlamıyla gönüllü, kendi kendini yaratan, kendi ayakları üzerinde duran, hukuksal bir düzenle ya da bir ortak değerler kümesiyle sınırlı, devletten özerk, örgütlü toplumsal yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır. Sivil toplum, devletle birey arasındaki müzakere ve birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştiği bir ara alan olarak da tanımlanmaktadır¹⁴.

Literatürde, sivil toplum'un geniş anlamda devletin dışında olduğu kabul görmekte birlikte, sivil toplumun mekan ve etkinlik türü olarak hangi alanları kapsadığı konusunda tam bir uzlaşma yoktur. Günümüzde, yaygın olan görüş sivil toplumun "ekonomi"yi içermediği şeklindedir¹⁵. Cohen-Arato da, sivil toplumu, ekonomiyle devlet arasındaki sosyal ilişkiler olarak tanımlamaktadır¹⁶. Öte yandan Gellner, ekonomik alanı sivil toplumun dışında gören hakim yaklaşımdan farklı olarak, sanayi çağında, devletten bağımsız sivil toplumun siyasi ve dini alanlarda değil, ancak iktisadi alanda konuşlanabileceğini ileri sürmektedir. O'na göre, modern toplumda sivil toplum siyasi alanda konuşlanamaz, çünkü bir siyasi toplumda tek bir cebir aygıtı var olabilir, bu da siyasi alanın merkezileşmesini sorunlu kılmaktadır¹⁷.

Sivil toplum, devletle aile arasındaki kamusal alanda faaliyet gösteren, özerk, gönüllülük esasına dayanan, çoğulcu bir yapıya sahip olan ve birey-devlet müzakeresini temin eden sosyal örgütlenmelerden oluşan bir ara alan olarak tanımlanabilir.

2. SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Sivil toplumun tarihini Batı Avrupa'ya özgü bir gelişme olarak 12 ve 13. yüzyıllara kadar götürmek mümkündür¹⁸. Ortaçađ'da kentlerin doğuşu, kentlerle birlikte burjuvazinin ortaya çıkması sivil toplumun oluşumuna

¹³ ERDOĞAN, s. 669; CENGİZ, vd., ss. 218-219; HIRA, İsmail-ŞAN, Mustafa Kemal. *Türkiye'de Sosyo Politik Sistem ve Sivil Toplum Araştırları*, <http://www.sosyoloji.sakarya.edu.tr/turkiyedesosyopolitiksisitemvesiviltoplum.pdf>, (20.04.2009); BECKMAN, Björn. *Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar*, (Editör: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 2.

¹⁴ YILDIRIM (a), Ergun. *Apolitik Politikaların İnşacıları Olarak Sivil Toplum*, Sivil Toplum, 3 (10), 2005, s. 61; GÖNENÇ, s. 8; KÖKER (a), Levent. Röportaj: *Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz*, Sivil Toplum, 2 (5), 2004, s. 99; MÜLER, ss. 318-319; DOĞAN, s. 267; ÇOPUR, 2009; BECKMAN, s. 56; HIRA-ŞAN, 2009; MÜLER, s. 312; YILDIRIM (b), Murat. *Sivil Toplum ve Devlet*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:27 No:2, 2003, s. 226; ABAY, 2009; YILDIZ (b), s. 56; ÖZER, M. Halis. *Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.7 S.26, 2008, s. 90.

¹⁵ ERDOĞAN, s. 669; DOĞAN, s. 267; CENGİZ vd, s. 219.

¹⁶ McLAVERTY, Peter. *Civil society and democracy*, Contemporary Politics, Volume 8, Number 4, 2002, p. 305.

¹⁷ ERDOĞAN, s. 669.

¹⁸ ÇAHA (e), Ömer. *Osmanlı'da Sivil Toplum*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Vol, 49, No.3, 1994, s. 80.

zemin hazırlamıştır¹⁹. Batı Avrupa'da özellikle 13. yüzyılda gelişmeye başlayan kentlerde yoğunlaşan pazar ekonomisi, paranın kullanım alanının genişlemesine, zenginlik ve lüks yaşamın artmasına, mülkiyetin yaygınlaşmasına ve farklı hayat biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur²⁰. Bunun yanında, üretimin rasyonel yönetimi ve ekonomik zenginliğin artırılması için amaçlanan²¹ kentlerin özerklikleri, kitle iletişim araçlarının gelişimi, kamuoyunun oluşması, kent ahalisinin ekonomik ve siyasal hak ve imtiyazlara sahip olması, güçler ayrılığı ve kent meclisleri gibi oluşumları da sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunduğu²² söylenebilir.

Avrupa'da kentlerin oluşumu, ekonomik canlanmaya sebep olmuş ve böylece burjuvazinin ekonomik açıdan güçlenmesiyle kendi hareket alanını devletten özerk olarak düzenleme eğilimi artmıştır. Burjuvazinin bu yükselişine feodal yapı ve daha sonraki mutlak iktidar anlayışı bir engel oluşturduğundan, sivil toplumun doğuşu kaçınılmaz hale gelmiştir²³. Böylece, sivil toplum 17 ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa'da gelişen burjuvazi sayesinde ekonomik yaşamın merkezleri olan ve mülkiyet fikrinin doğuşuyla birlikte daha da güçlenen kentlerde oluşumunu tamamlamıştır²⁴.

Feodal sistemin çözülmesi ve kentlerde yoğunlaşan sosyal dinamikler kapitalizme öncülük eden burjuvazi için özgür bir ortam oluşturmuştur. Pazar ekonomisinin gelişmesi, paranın kullanımının artması, zenginlik ve özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla birlikte kentlerin özerkliğine yol açan farklı hayat biçimleri feodal sisteme bir alternatif oluşturan burjuvaziyi geliştirmiştir. Böylece, sivil toplum kavramı, Eski Yunan'da devletin bir üyesi olma ve devletle özdeş olan sivil toplum anlayışının yerine birey ve grupların siyasal ve ekonomik hak ve özgürlüklerini feodal ve daha sonra mutlakiyetçi rejimlere karşı kazanmaya çalışan ve devletten ayrı bir güç anlamında yeniden tanımlanmıştır.

Nitekim, sivil toplum kavramı, 18. yüzyıla kadar toplumun uygarlaşması, bir başka deyişle, birey devlet ilişkilerinin bir despotun otoriter yönetiminden ziyade hukuk devletine göre düzenlenmesi anlamında kullanılmıştır²⁵. Sivil toplumu, ahlakın kaynağı olarak düşünen İskoç ahlakçıları da değerlerin monarşi veya kilise gibi dışsal kurumlardan ziyade halktan kaynaklandığı bir temele oturmuşlardır²⁶. Gellner'e göre de, her türlü boğucu komünalizmi ve merkezi otoriterliği dışlayan Batı toplumlarının²⁷ gelişim sürecinin ve siyasal geleneğinin içinde doğup gelişen bir kavram

¹⁹ DOĞAN, s. 2.

²⁰ ÇAHA (e), s. 80.

²¹ DOĞAN, s. 17.

²² CENGİZ vd., s. 231.

²³ DOĞAN, ss. 2-3.

²⁴ GÖNENÇ, s. 54; KEYMAN (b), Fuat. *Sivil toplum, sivil toplum kuruluşları ve Türkiye, Sivil Toplum ve Demokrasi*, Konferans Yazıları, (Yayına hazırlayan: Arzu Karamani), 2004, no 4.; ÇAHA (c) Ömer. *Aşkın (Transandantal) Devletten Sivil Toplum*, Plato Film Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 90; TUNCEL, ss. 710-711.

²⁵ HİRA-ŞAN, 2009.

²⁶ HENDRIKS, s. 488.

²⁷ CENGİZ vd., s. 229.

olan²⁸ sivil toplum, tarihsel süreçte önce haklar ve birey temelinde ortaya çıkmıştır²⁹.

Sivil toplum kavramının Avrupa'da 18. yüzyılda yeniden gündeme gelmesinin nedeni modern burjuva toplumunun ortaya çıkışı ile birlikte, geleneksel toplumdaki modern topluma geçişi açıklamak ve modern toplumu tanımlamaktır. Sivil toplum, modern toplumla eş-anlamli ve modern toplumun birey ve serbest pazar temelinde tanımlanmasında kullanılan bir kavramdır. Bu dönemde, sivil toplumun demokrasiye katkısı birincil planda değildi, esas olan sivil toplumun modern birey kimliğiyle ilişkisini kurmaktır³⁰. Adam Smith, devletin müdahale etmediği, kişinin kendi çıkarını gerçekleştirebildiği bir özgürlük alanı, üretim ve alışveriş anlamında iş bölümü, hüneler, kaynaklar ve zenginlik temelinde ekonomik faaliyetleri ve pazar sürecini sivil toplumun merkezine yerleştirmişti³¹. Bu dönemde sivil toplum kavramı, geleneksel toplumdaki modern topluma geçişi ve modern toplumu meydana getiren bireylerin haklarını özel mülkiyet ve serbest piyasa temelinde destekleyecek bir model olarak ve ekonomik güce sahip burjuva sınıfının toplumdaki yerini pekiştirecek ekonomik ve siyasal haklar elde etmesine sağlayacak bir şekilde tasarlanmıştır.

Avrupa Aydınlanmasından sonra yaklaşık iki yüzyıl unutulmuş olan sivil toplum kavramı, 1980'lerde Arjantin, Şili ve Brezilya gibi Latin Amerika ülkeleri ve 1945'ten sonra Rus totaliter rejimi içinde yaşamış Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi Doğu Avrupa ülkelerinin otoriter, tek parti ve planlı ekonomiye dayalı yapılarından demokratik yapılara geçiş sürecinde yeniden gündeme gelmiştir³². Sosyalizmin pratikteki yanlış uygulamalardan kaynaklanan bu başarısızlığı ve Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasının sona ermesi söz konusu totaliter toplumların aydınlarını yeni meşruiyet arayışlarına itmiş ve sivil toplum kavramı, totaliter ülkelerdeki aydınların bu doğrultudaki arayışlarının sonucu olarak gündeme gelmiştir³³. Öte yandan aynı yıllarda başlayan feminizm, öğrenci, gençlik ve çevreci hareketleri, küreselleşme ve postmodernizm³⁴ gibi etkileşim süreçleri de Eski Sovyet Bloku ülkelerinde yoğunlaşmış ve bu ülkelerde son yıllarda yaşanan rejim değişikliklerinin toplumsal altyapısının hazırlanması ve harekete geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştır³⁵.

Sivil toplum kavramı, 1980'li yıllardan itibaren başta Polonya olmak üzere, Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerde yeniden gündeme gelmiş³⁶ ve

²⁸ TUNCEL, s. 710; SARIOLGHALAM, s. 75.

²⁹ KEYMAN (b), 2004.

³⁰ KEYMAN (a), 2009.

³¹ PIETRZYK, Dorota I. *Democracy or Civil Society?* Politics, Vol. 23, (1), 2003, s. 41.

³² KEYMAN (b), 2004; FIORAMONTI, Lorenzo. Civil Societies and Democratization Assumptions, Dilemmas and the South African Experience, *Theoria*, 2005, p. 65; DOĞAN, s. 256; ERDOĞAN, s. 667; HENDRIKS, s. 488; ÖZER, s. 87; CENGİZ vd, s. 224.

³³ HİRA-ŞAN, 2009; KAYNAR, Mete Kaan. Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Solunda Yeni Yaklaşımlar: Birey, Sivil Toplum, Demokrasi ve Sosyalizm, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (9), 2005, s. 193; YILDIRIM (b), s. 232.

³⁴ HİRA-ŞAN, 2009.

³⁵ ÇOPUR, 2009.

³⁶ ÇAHA (c), s. 113.

sosyalist sistemin çökmesiyle liberal özgürlükçü sisteme yönelişe yol açmıştır³⁷.

Çaha, 1980'li yılların sonlarına doğru, başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist rejimlerle yönetilen tüm Demirperde ülkelerindeki rejimlerin çözülüşünü ve sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde demokratik ve parlamenter rejimlerin kurulmasını üç faktöre bağlamaktadır: Birincisi, sosyalist rejimlerin bu ülkelerin çoğuna ithal birer proje olarak gelmiş olmasıydı. Bu ülkeler kendi iç dinamikleriyle sosyalist devrimi gerçekleştirmekten çok, Sovyet yayılcılığı ve sert politik tutumlar sonucunda sosyalist rejimlerle tanışmışlardı. İkincisi, Doğu Avrupa'daki totaliter rejimler bu ülkelerin tarihsel dinamiklerinin zamanla yeniden canlanmasıyla çözülmüştür. Modernleşme dönemindeki entelektüel birikimler ve dinsel unsurlar bu rejimlerin çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sosyalist rejimlerin Doğu Avrupa'da yıkılmasını sağlayan üçüncü faktör de komünist rejimlerin zora ve baskıya dayalı politikalarıydı³⁸. Aslında geleneksel sivil toplum kurumlarının tarihsel olarak zayıf olduğu ülkelerde sosyalizmin yıkılma sürecinin tam anlamıyla gerçekleşemediği de söylenebilir. Bu gibi ülkelerde sivil toplum unsurlarının çoğu zaman güçlü ve totaliter devletten yana tavır takındıkları da görülmektedir. Bunun yanında 1980'lerde başlayan sosyalist rejimlerin çözülüşünün ve sivil direnişin Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya gibi ülkelerde öncelikle başlaması ve komünist rejimlere burada son verilmesi, bir tesadüf değildir. Sosyalist rejimin bu ülkelerde topluma zorla dayatılması, rejimin ilk olarak buralarda çözülmesini sağlayan önemli bir etken olmuştur.

Sivil toplum kavramı, Eski Sovyet Bloğu ülkelerinde totaliter rejimlerden demokrasiye geçiş için kullanılırken, gelişmiş Batı ülkelerinde de postmodernitenin gelişmesiyle modernite ve küreselleşme ile ulus devletin girdiği krizlerin aşılmasını için buralardaki temsili demokrasilerin katılımcı demokrasiye dönüştürülmesinde kullanılmıştır. Nitekim Tosun'a göre, 1980'lerin sonlarında liberal ve sosyalist devlet modellerinin rekabetinde birincinin tarihsel ağırlığının artmasına karşılık, uygulamada karşılaştıkları toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara çözüm bulmada her ikisinin de krize girmesi, dar anlamda devletin yeniden yapılandırılmasını, geniş anlamda ise devlet sivil toplum ilişkilerinin yeniden yapılandırılması tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bir başka ifadeyle sosyal devlet veya refah devletine alternatif model arayışında devletin ve piyasanın yeniden düzenlenmesi sürecinde sivil toplumun etkinliğine vurgu yapılmıştır³⁹. Dolayısıyla sivil toplum kavramının yeniden gündeme gelmesi, hem Sosyalist hem de liberal rejimler açısından, birey hak ve özgürlüklere vurgu yerine devletin dönüştürülmesi amacına yönelik olmuştur. Sivil toplum kavramı bu süreçte, bireysel haklardan demokrasiye geçiş, demokratik bir toplum oluşturulması ve devlet-toplum-birey ilişkilerinin demokratik bir

³⁷ DOĞAN, s. 251.

³⁸ ÇAHA (c), ss. 117-118.

³⁹ TOSUN (a), Gülgün Erdoğan. *Birleştirici Demokrasi Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması için bir Analiz Aracı Olabilir mi?*, (Editor: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23; KEYMAN (a), 2009.

zemine yerleştirilmesi için kullanılmıştır⁴⁰. Böylece, devletin faaliyet alanının sınırlandırılması, toplumsal inisiyatifin artması, ekonomik ve kültürel hayatın devletin kontrolünden çıkması ve demokratik değerlerin ön plana geçmesi sağlanarak, sivil toplumun gelişmesi desteklenmiş olacaktır⁴¹. Bu yıllarda gelişmekte olan sivil toplum içindeki yeni toplumsal hareketler devrim yerine yapısal reformları, sendika ve partiler aracılığıyla mücadele yerine toplumu enine kesen ve doğrudan katılımcı mekanizmaları kullanan birlikler oluşturmayı hedeflemekteydi⁴². Böylece sivil toplumun ön plana çıkmasıyla toplumsal sorunların çözümünde daha önceki sert ve savaşçı üslup yerini toplumsal uzlaşmaya önem veren barışçı bir tutuma bırakmış olacaktır.

Çaha'ya göre, sivil toplumun gelişmesi için, toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme, gönüllü birliktelik, toplumsal düzeyde otonomileşme ve baskı mekanizması oluşturma gibi beş temel önkoşul olmalıdır⁴³. Ayrıca Tosun da, güvenin, demokratik sivil toplumun üretici kaynağı olan sosyal sermayenin beslediği damarlardan biri olduğunu ve toplumsal ve bireysel güven düzeyinin düşüklüğünün, bireylerin sivil toplum yapılarında bir araya gelerek dayanışma ölüntüleri oluşturmaları, ortak eylem ve müzakere süreçlerini geliştirmelerini engellediğini⁴⁴ ifade etmektedir.

Sivil toplumun gelişmesinin bir ön koşulu da “modüler insan”dır. Bu kavram farklı örgüt ve kurumlara üye olmayı mümkün kılan bir eğitim düzeyine sahip bireyi tanımlar. Bu birey çok farklı toplumsal gruplarda bir yapı taşı işlevi görmek için gerekli donanıma ulaşmıştır. Bu insan tipinin, yerel kültürel cemaat sınırlarının parçalandığı ve ulusal topluluklara dayalı daha büyük siyasi birimlerin (ulus-devletler) ortaya çıktığı milliyetçilik çağında tarih sahnesine çıktığı⁴⁵ ileri sürülmektedir.

Çaha'ya göre, sivil toplumun gelişmesiyle devlet ulaşılmaz, sorgulanmaz, yarı tanrısal bir otorite olmaktan çıkar; eleştirilebilen, sorgulanabilen ve yanıldığı sivil toplum tarafından ortaya konabilen bir teknik örgüt ve hizmetçi birim haline gelir. Aslında devletin kutsal sayılması yerine somut hale gelmesi sivil özgürlükler için bir başlangıçtır. Nitekim, özgürlüğün büyük bir değer olarak görüldüğü liberal düşüncede devletin ayakları ancak yere değdiği zaman ona karşı haklar korunabilir⁴⁶. Öte yandan devletle özerk toplumsal örgütler arasındaki diyalogun sonucu olan sivil toplumun, ulusal güvenliğin tehlikede olmadığı, özerk örgütlerin varlığı ve

⁴⁰ KEYMAN (b), 2004.

⁴¹ ÇAHA (e), s. 79.

⁴² TOSUN (a), s. 24.

⁴³ ÇAHA (b), Ömer. *Sivil Toplumun Türkiye'deki Sorunları*, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, Cilt 2, İstanbul, 2005, s. 690.

⁴⁴ TOSUN (a), ss. 39-40.

⁴⁵ ÖZDALGA, Elisabeth. *Sivil Toplum Düşmanları*, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 99.

⁴⁶ ÇAHA (b), s. 693.

yaygınlığının devlet meşruiyetine ve otoritesine bir tehdit oluşturmadığı zamanlarda geliştiği⁴⁷ iddia edilmektedir.

3. SİVİL TOPLUMUN ÖZELLİKLERİ

Sivil toplumun olmazsa olmaz ilkesi özerkliliktir. Özerklik (otonomi), sosyal grupların, kendi ayakları üzerinde durabilmesi, varlığının başkasının desteğine ve yardımına bağlı olmaması, devletin yönlendirmelerinden uzak kalabilmesi olarak tanımlanabilir. Sosyal grupların alternatif bir söylem üretmesi devletten uzak durmasıyla mümkündür⁴⁸. Sivil toplumun ayırıcı özelliklerinden biri de çoğulculuktur. Sivil toplumun çoğulculuk ilkesi grupların, birbiriyle uzlaşma ve görüşmeyi öğrenebilmelerine yardımcı olmaktadır. Sivil toplum içindeki örgütler, ne kadar çok ve çeşitli iseler, merkezi bir güç tarafından yutulma olasılıkları, o derece azalır⁴⁹. Sivil toplumun özelliklerinden biri de her türlü siyasal katılımı sağlayacak ve politika üretebilecek sosyal örgütlenmelerin varlığıdır⁵⁰. Toplumsal örgütlenmenin gönüllü birlikteliği sağlayıcı oluşu da sivil toplumun diğer bir özelliğidir. Üyeliğin özgür bir şekilde olmadığı, zorunlu üyeliği gerektiren örgütlenmeler sivil toplum unsuru olarak kabul edilemez⁵¹. Ayrıca gönüllü birliktelik, bireysel inisiyatifin devam etmesini, bireyin grup kimliği içinde kaybolup gitmesini engelleyici bir rol oynamaktadır⁵². Sivil toplumun var olabilmesi ve gelişebilmesi için öncelikle toplumsal düzeyde etnik, kültürel, dinsel ideolojik, mesleki vb. gibi sosyolojik kategoriler bazında toplumsal farklılaşma olması gerekir⁵³.

Sivil toplumun temelini genel olarak yurttaşlık, kentlilik, medenilik, kamusalılık, gönüllülük, insan hakları ve özgürlükler, demokrasi, özerklik, gayri-resmilik, hoşgörü vb. unsurlar oluşturmaktadır⁵⁴.

Sivil toplum, farklı dünya görüşlerinin barış içinde bir arada var olabildiği karşılıklı hoşgörü alanı olarak nitelendirilebilir⁵⁵.

Sivil toplum, bir yandan bağımsız bireylerin oluşturduğu ara grupların varlığı sayesinde devleti sınırlandırırken⁵⁶ diğer yandan, devlet bireyleri cemaatçi baskı biçimlerinden korur ve bu şekilde bireysel özgürlükler güvenceye alınmış olur⁵⁷. Dolayısıyla devletin aşırılıklarını

⁴⁷ SARIOĞHALAM, s. 77.

⁴⁸ YILDIZ (b), s. 56; ÇAHA (c), s. 287; ABAY, 2009; CENGİZ vd, ss. 218-219; HİRA-ŞAN, 2009; BECKMAN, s. 2; ÇAHA (a), ss. 15-16; DOĞAN, s. 275.

⁴⁹ YILDIZ (a), s. 89; ÇAHA (c), s. 287; DOĞAN, s. 275; TUNCEL, s. 711.

⁵⁰ ABAY, 2009; ÇAHA (c), s. 287; MCLAVERTY, s. 306.

⁵¹ CENGİZ vd, ss. 218-219; MCLAVERTY, s. 306; DOĞAN, s. 275; HİRA-ŞAN, 2009; BECKMAN, s. 2.

⁵² ÇAHA (c), s. 56.

⁵³ ABAY, 2009; ÇAHA (a), ss. 15-16; ÇAHA (c), s. 55.

⁵⁴ CENGİZ vd, s. 220; HİRA-ŞAN, 2009; YILDIZ (a), s. 87.

⁵⁵ KUKATHAS, Chandran. *İslam Demokrasi ve Sivil Toplum*, Türkiye Günlüğü, sayı: 53, 1998, s. 65; ERDOĞAN, s. 670.

⁵⁶ ÖZDALGA, s. 98; KÖKER (b), Levent. Soruşturma: *Devlet mi? Sivil Toplum mu?*, Sivil Toplum, 3 (10), 2005, s.118; YILDIRIM (b), ss. 228-229.

⁵⁷ ÖZDALGA, s. 98; GÖNENC, s. 41.

törpülemek için sivil topluma, sivil toplumun da korunma açısından devlete ihtiyacı vardır. Sivil toplum ve devlet birbirlerine meşruiyet sağlarlar.

Sivil toplumun oluşumu, sınırlı ve hukukun üstünlüğü esasına göre işleyen bir devlet, özel mülkiyete dayalı bir piyasa ekonomisi, özgür bir kamusal tartışma alanı ve bir dizi özgür, gönüllü (siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel) dernek ve birliklerin mevcudiyeti gibi şartlara bağlıdır⁵⁸.

Siyasal açıdan toplumsal aktörlerin hiç bir kısıtlama olmadan aktif siyaset yapabildikleri, kültürel açıdan devletten bağımsız kültürel kimliklerin oluştuğu, kültürel çoğulculuğun zemin bulduğu ve devletin resmi bir kültür, din, dil, ideoloji ve değer politikasının bulunmadığı, ekonomik açıdan başta özel mülkiyet olmak üzere bireylerin devletten bağımsız her türlü ekonomik faaliyette buldukları ve toplumsal açıdan, bireylerin dernek, sendika, dini cemaat, grup temelinde örgütlendikleri durumlarda sivil toplumdan söz etmek mümkündür⁵⁹.

Sivil toplumun diğer bir özelliği de, siyasi partilerin demokrasi anlayışlarını pekiştirmesi, bilgiyi ve fikirleri toplumun geniş kesimlerine yaymasıdır⁶⁰.

4. DEMOKRASİ SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Sivil toplum devletten ahlaki ve siyasi olarak daha güçlü ve daha belirleyici olduğu durumlarda, demokratik bir işlev üstlenmektedir. Bu anlamda siyaset biliminde, sivil toplumun güçlü ve etkin olduğu siyasi rejimler “demokratik”, sivil toplumun yasaklandığı ya da yok edildiği rejimler “totaliter”, sivil topluma belli derecede özgürlük verilirken, aynı zamanda sivil toplum üzerinde güçlü devlet denetimi talep eden rejimler ise “otoriter” olarak sınıflandırılmaktadır⁶¹.

Sivil, yani uygar toplum devletin üzerinde yükseldiği toplumsal tabanı ifade ettiği için sivil toplum sadece demokratik devletle değil, bütün türlerini kapsar biçimde modern devletle örtüşmektedir. Sivil toplum ile demokratikleşme arasında mutlak bir paralellik yoktur⁶². Modern devlet bir taraftıyla insanların siyasi bir form içinde ve kendi özgürlüklerini güvence altına alabildikleri bir devlet olurken, diğer taraftan despotizm potansiyelini de kendi içinde barındıran bir devlet haline gelebilir⁶³. Öte yandan, göreceli bir öze sahip olan sivil toplum da farklı görüşlerin, farklı ihtiyaçların, çelişen çıkarların örgütlenebildiği bir alan olarak çoğulculuğa karşılık geliyorsa da demokrasiye tam anlamıyla karşılık gelmeyebilir. Sivil toplum unsurları zamanın farklı evrelerinde demokratik projeyi destekleyebildikleri gibi ona tehlike de oluşturabilirler. Sivil toplumun, mikro dünyalarında çok sayıda

⁵⁸ ERDOĞAN, s. 670.

⁵⁹ HİRA-ŞAN, 2009.

⁶⁰ YILDIRIM (b), ss. 228-229.

⁶¹ KEYMAN (a), 2009; ÇAHA (c), s. 125.

⁶² ERÖZDEN, Ozan. Sivil Toplumun Karanlık Yüzü: Demokrasiye Geçiş Sürecinde Sivil Toplumun Farklı Görünümleri, Hırvatistan Örneği. Sivil Toplum, 2 (5), 2004, ss. 67.

⁶³ KÖKER (a), ss.99-100.

çatışma ve güç odakları ve dolayısıyla sömürü, baskı ve dışlama noktaları da vardır. Bundan dolayı sivil toplum kimilerinin hayal ettiği gibi kendiliğinden bir düzen ya da denge durumu doğurmaz. Sivil toplum örgütleri de çelişkili ve değişken bir doğaya sahiptirler. Zamanın farklı noktalarında demokratik projeye katkıda bulunabilirler, ilgisiz kalabilirler, düşman olabilirler⁶⁴. Nitekim Tosun'un belirttiği gibi, bünyesinde anti-demokratik eğilim ve tutkuları besleyen sivil toplum yapıları da diğerleriyle birlikte var olabilir. Dolayısıyla sivil toplumun varlığı tek başına bu alanın demokratikliğini ya da demokrasinin kurucu işlevlerle donatılmış olduğunu göstermez⁶⁵. Modern devletin göreceli yapısından dolayı sivil toplum, bireysel hak ve özgürlüklerin ve mülkiyetin temel değer olarak kabul edildiği hukukla sınırlandırılmış liberal sistemlerde baskıcı rejimlere göre çok daha kolay ve hızlı gelişmektedir. Totaliter ve otoriter rejimlerde sivil toplum olmazsa olmaz özelliklerinden bir kısmından vazgeçerek resmi ideolojinin baskısı altında varlığını devam ettirebilir fakat herhangi bir ideolojinin dayatılmadığı, özerk, gönüllü, çeşitliliğe dayanan ideal anlamda bir sivil toplumun varlığı demokratik rejimi benimsemiş ülkelerde mümkündür.

Faaliyetleri itibariyle sınırlı hukuk devletlerinin bulunduğu gelişmiş Batılı demokratik rejimlerde gelişen⁶⁶ ve kendi kendine ayakta durabilen, özerk gruplar ve gönüllü örgütlenme gibi özelliklere sahip olması gereken⁶⁷ sivil toplum, demokratik yönetimlerin ellerindeki iktidarı kötüye kullanma potansiyellerini kamusal bir kontrol mekanizması oluşturarak denetim altında tutar⁶⁸. Siyasal seçenekler üretme ve devleti denetleme kapasitesine sahip sağlıklı bir sivil toplum, demokrasiyi konsolide etmeye ve derinleştirmeye yardımcı olur. Bu nedenle demokratik sürecin bütün aşamalarında canlı ve bağımsız bir sivil topluma paha biçilmez⁶⁹. Sonuç olarak canlı, dinamik, renkli, katılımcı, araştırıcı ve politik mekanizmayı etkileyici bir sivil toplum bugün artık demokrasinin olmazsa olmaz koşulunu oluşturmuş durumdadır⁷⁰.

Devletin sivil toplum tarafından sınırlandırılması yanında sivil toplumun korunması ve gelişmesi için devlete ihtiyacı olduğu da bir gerçektir. Günümüzde liberal demokrasilerde, devletle sivil toplum arasındaki ilişkinin hayati olduğu söylenmekte, devletle sivil toplum arasında diyalektik bir ilişki olduğu ve sadece demokratik devletin demokratik bir sivil toplum yaratabileceği ve sadece demokratik bir sivil toplumun demokratik bir devleti yaşatabileceği ileri sürülmektedir⁷¹. Sivil toplum ve demokrasi arasındaki ilişkinin pratikte haklılık payının yüksek olduğu söylenebilir.

⁶⁴ YILDIZ (a), ss. 89-90.

⁶⁵ TOSUN (b), Gülgün Erdoğan. *Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, (Editor: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 130.

⁶⁶ ÇAHA (c), s. 53.

⁶⁷ MCLAVERTY, s. 306.

⁶⁸ GÖNENÇ, s. 47.

⁶⁹ ÖZBUDUN, s. 113.

⁷⁰ ABAY, 2009; ÇAHA (c), s. 59; ÇAHA (b), s. 692.

⁷¹ GÖNENÇ, s. 50; PIETRZYK, s. 41; MCLAVERTY, s. 311.

Liberal demokratik rejimde devletle sivil toplum arasında denge kurulması esastır. Devletin rejimin temel ilkelerini başka bir ifadeyle “oyunun kurallarını” koyacak güçte olmadığı bir ortamda sivil toplumun gelişmeyeceği, sivil toplumun güçlenemediği ortamda da devletin demokrasiyi derinleştiremeyeceği söylenebilir⁷². Demokratik değerlerin derinleşmesi açısından devletle sivil toplumun uyum içinde çalışması gerekir. Yani, bir yandan demokrasiyi yerleştirmeye çalışan devlete sivil toplumun destek olması diğer yandan da sivil toplumun varlığını devam ettirmesi için devletin demokratik zemini güçlendirmesi gerekmektedir.

Çaha, sivil toplumsuz bir demokrasinin mümkün olamayacağını Doğu Avrupa ülkelerini örnek göstererek açıklamaya çalışmaktadır. O’na göre, Doğu Avrupa’daki sivil toplum unsurlarının demokratik bir muhalefete dönüşmesinde, liberalizmi referans almalarının büyük bir payı vardır. Bu deneyim sivil toplumun ancak liberalleşmesi durumunda demokrasiye dönüşebileceğini göstermektedir⁷³.

Öte yandan Tosun’a göre, sivil toplumun demokratik potansiyeli bulunduğu ülkenin siyasal kurumsallaşmasından, demokratik değerlerin güçlü veya zayıf olmasından, kültürel ikliminden, insan malzemesinden ayrı düşünülemez. Sivil toplumun demokratik potansiyelini ortaya koyabilmesi için, siyasal ve kültürel demokrasiye, dolayısıyla demokratik bir devletin varlığını sürdürebilmesi için demokratik sivil toplumun varlığına ihtiyaç vardır. Bu karşılıklı ihtiyacın kabulü ve gereklerinin yerine getirilmesi, demokratik sürecin başarısını artırır⁷⁴.

Sivil toplumun güçlü olduğu toplumlarda demokrasinin daha sağlam temellere oturduğu ve sivil toplumun bulunmadığı veya devlet müdahalesine açık olduğu durumlarda demokratik hareketlerin zamanla otoriter bir yapıya dönüştükleri de bilinen bir gerçektir. Bundan dolayı, güçlü bir sivil toplum demokrasiler için bir zorunluluk olduğu halde, sivil toplum tek başına demokrasi için yeterli olmayabilir⁷⁵.

Batı siyasi düşüncesinde doğa durumunun karşıtı olan sivil yani uygar toplum, devletin üzerinde yükseldiği toplumsal tabanı ifade ettiği için devletin karşısında değildir⁷⁶. Devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin biri diğerine yardımcı olacak şekilde, fakat aynı zamanda diğeri üzerinde kontrol işlevi de görececek bir ortaklık ilişkisi içerisinde görülmesi gerekir⁷⁷. Devletten özerk olması gereken sivil toplumun devlete yabancılaşması gerekmez⁷⁸. Sivil toplumun devlet üzerindeki etkisi, devletin yerini almak değil, onu

⁷² ALPAY, Şahin. Soruşturma: Meşru Şiddet Kullanımı Tekelinden Çıktığı Ölçüde Devlet, Devlet Olma Niteliğini Yitirir, Sivil Toplum, 3 (10), 2005, s. 121;TOSUN (b), s. 129.

⁷³ ÇAHA (c), s. 123.

⁷⁴ TOSUN (b), s. 140.

⁷⁵ ABAY, 2009.

⁷⁶ ERÖZDEN, s. 67; AKTAY Yasin. *Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire*.<http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=iceriklist&tur=kitap&order=9..1&icerik=7&mm=200&stt2>. (16.04.2009).

⁷⁷ HIRA-ŞAN, 2009.

⁷⁸ YILDIRIM (b), s. 228.

bilgilendirme, gözetleme, denetleme ve baskı yapma etkisidir⁷⁹. Devleti sınırlandıran ve şeffaf hale getiren demokrasilerde devlet ve toplum birbirinden derin hatlarla ayrılmış ve biri diğerine karşı kapalı iki farklı alan değildir. İkisi iç içe olduğu gibi birincisini harekete geçiren güç ve inisiyatif ikincisinin elindedir⁸⁰. Bu anlamda sivil toplum, hukuk devleti ilkesiyle devletin otoriter rejime kayabileceği aşırılıklarını sınırlandırırken, devlette sivil toplumu oluşturan gruplar arasında bir denge sağlayarak toplumsal düzeni korumaktadır. Sivil toplum ve devleti birbirlerine yardımcı olan ve tamamlayan iki güç olarak düşünmek mümkündür.

Devletle sivil toplumun demokratik ilkelere dayalı etkileşiminin sağlıklı bir şekilde işlemesi için toplumda hiçbir toplumsal grubun hakim iktidar olmaması ve hiçbir hakim ideolojinin bulunmaması gerekir. Böyle bir yapılanmanın varlığı bir yandan sivil toplumun çoğulcuğunu güvence altına alırken diğer yandan da demokrasinin yerleşmesine ve pekişmesine katkı sağlamış olur⁸¹.

Sağlıklı bir demokrasinin işleyebilmesi için, kamuoyu oluşumunda etkili sivil toplum unsurlarının toplumun bütün kesimlerini kapsaması gerekir. Türdeş (homojen) bir toplumda, demokrasi söz konusu olamayacağı için birlikte yaşama kültürünün oluşmasına ve yerleşmesine katkı sağlayan çoğulculuğun toplumda görünür olması gerekir⁸². Nitekim Tocqueville, gönüllü kuruluşlar sayesinde toplumun değişik kesimlerinin bir araya gelerek paralel çıkarlarını savunmak olanağını bulduklarını ve bunu hem demokrasinin toplumsal tabana yayılmasına aracılık ettiği için hem de siyasal ilgisizliği önleyip bireylerin özgürlük bilincini canlı tuttuğu için olumlu olarak değerlendirmektedir⁸³. Köker de, sivil toplum içindeki sürekli hareketlenme, birleşme ve örgütlenmelerin çeşitliliği ve çoğulculuğu oranında, modern devletin despotik potansiyelini gerçekleştirmesinin zorlaşacağını⁸⁴ ifade etmektedir.

Sivil toplumun demokrasiye katkısı sivil toplum alanındaki örgütlenmelerin sayısından ve çeşitliliğinden çok söz konusu oluşumların bir araya gelerek birbirleriyle kuracakları demokratik ilişkilerle⁸⁵ ve kendi iç ilişkilerinde demokratik değerleri özümsemiş olmalarıyla⁸⁶ mümkündür. Aksi halde bu tür oluşumların, otoriter ya da totaliter politikaların birer sivil uzantısı olmaktan öteye gidemeyeceği⁸⁷ açıktır. Diğer yandan devletin sivil toplum üzerindeki baskıcı tutumu da sivil toplumun demokratik değerleri yeterince üretmemesine ve mevcut demokrasinin biçimselliğe kayarak, demokratik içeriğini kaybetmesine neden olabilir⁸⁸.

⁷⁹ ÖZBUDUN, ss. 113-114.

⁸⁰ ÇAHA (d), Ömer. *Mahrem Kamusal Alan*, Sivil Toplum, (1), 2, 2003, s. 84.

⁸¹ YILDIZ (a), s. 90; YILDIRIM(b), s. 228.

⁸² YILDIZ (a), s. 87; FIORAMONTI, s. 73; ABAY, 2009.

⁸³ DOĞAN, s. 95.

⁸⁴ KÖKER (a), s. 100.

⁸⁵ YILDIZ (a), s. 89.

⁸⁶ DOĞAN, s. 280.

⁸⁷ ÇAHA (c), s. 124.

⁸⁸ TOSUN (b), s. 129.

Sivil toplumda demokrasinin yaşaması için destekleyici bir kültüre, yurttaşlar tarafından kabul görmeye, ifade, basın, din ve mülkiyet haklarının tanınmasına ihtiyaç vardır⁸⁹. Sivil toplum unsurları için bu şartların ve zeminin oluşturulmadığı durumlarda demokrasinin yerleşmesi mümkün değildir⁹⁰.

Sivil toplum unsurlarının demokratik toplumu oluşturma noktasında vurucu bir güç olabilmesi, toplumun taleplerini devlete iletmesi, ancak 'özerk' (otonom) bir yapıya sahip olmalarıyla mümkündür. Sosyal otonomiye sağlayamayan, devlete göbek bağıyla bağlı olan grupların devletin resmi ideolojisinin dışına çıkması, dolayısıyla alternatif söylemler üretmesi güçtür⁹¹. Öte yandan demokrasinin kurumsallaşması ve bir yaşam biçimi haline gelmesinde sivil toplum ve devlet ilişkisinin 'etik' bir temele oturması da büyük önem taşımaktadır. Sivil toplum ve devlet, bu etik temeli göz ardı ettikleri oranda demokrasinin yerleşmesi ve pekişmesine olan katkıları zorlaşır⁹².

Sivil toplumun demokrasiye katkısı, devlet iktidarını kontrol etme, devletin azınlık bir grup tarafından ele geçirilmesini önleme, katılımı sağlama, demokratik tutumları yerleştirme, toplumsal ihtiyaç ve talepleri biçimlendirme, kutuplaşmaları yumuşatma, yeni siyasal liderleri yetiştirme ve sosyal sorumluluk düzeyini yükseltme olarak sıralanabilir. Öte yandan devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin demokratik değerler üzerinden yapılandırılmasını sağlayan bu nitelikler sayesinde, sistemin yaşadığı temsiliyet ve meşruluk krizlerinin aşılması, kirlendiği düşünülen siyasete ilişkin etik değerlerin yeniden üretilmesi sağlanabilir⁹³.

Sivil toplum, demokratik kültürün unsurları olan hoşgörü, ılımlılık, uzlaşma, karşıt görüşlere saygı gibi değerlerin tüm toplum katmanlarına ve idari mekanizmaya yaygınlaştırılmasına hizmet eder. Farklı sosyal kimlikler, yalnızca yöneticilerin keyfiliklerini sınırlandırmakla kalmaz aynı zamanda kendine güvenen daha erdemli vatandaşların yetişmesine de katkıda bulunur⁹⁴.

Tocqueville'in Amerika Birleşik Devletleri örneği ile tasvir etmeye çalıştığı sistem, sivil toplum demokrasi ilişkisini de ortaya koymaktadır. Basın özgürlüğü üzerine yaptığı vurgu merkezi yönetimden çok güçlü bir ademi-merkeziyetçi sistemi savunması ve Amerika'daki uygulamasını övmesi, siyasi partilerin önemine işaret etmesi sivil toplumun demokrasiden soyutlanamayan çağdaş versiyonuna yakın bir bakış açısını yakalamış olduğunu da göstermektedir⁹⁵.

⁸⁹ KAYNAR, s. 192.

⁹⁰ MCLAVERY, s. 312.

⁹¹ ÇAHA (c), ss. 56-57; TOSUN (b), s. 128.

⁹² YILDIZ (b), s. 56; KARADAĞ, Ahmet. Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği, Sivil Toplum, 1 (4), 2003, s. 49.

⁹³ TOSUN (b), ss. 140-141; GÖNENÇ, s. 42; KARADAĞ, ss. 49-50.

⁹⁴ GÖNENÇ, s. 49.

⁹⁵ GÖNENÇ, s. 35.

Sivil toplum alanındaki grupların en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün etkinliklerini kendi inisiyatifleriyle gerçekleştirmeleri bu etkinliklerin devlet tarafından hiçbir şekilde yönlendirilmemesi sivil toplumun varlığı açısından çok önemlidir⁹⁶.

Sağlıklı bir demokratik sivil toplumun gelişmesi, devletin ideolojik değil, hukuk nitelikli bir devlet olmasına bağlıdır. Bu anlamda devlet bütün sivil toplum unsurlarına eşit mesafede durmalıdır⁹⁷. Zaten devletin belirli bir ideolojiyi dayatması ideal anlamda bir sivil toplumun oluşumuna engel teşkil eder.

Sovyet karşıtı bir yapıya sahip olan sosyalist Yugoslavya'da, diğer Doğu Bloku ülkelerinin aksine devlet zayıf, sivil toplum ise son derece güçlüdür. Muhalefet lideri Joviç, 1990'ların sonunda Yugoslavya'da sivil toplumun daha az devlet değil daha güçlü ve daha otoriter bir devlet isteğiyle harekete geçtiğini söylemektedir. Ayrıca Macaristan'daki yabancı düşmanı hareketler ve Estonya'daki Rus kökenli etnik azınlığın haklarını kabul ettirmesinin önündeki sivil engeller de⁹⁸ demokratik rejime özgü ilkelerin kurumsallaşmadığı toplumsal yapılarda ideal özelliklerini kaybeden sivil toplumun otoriter parti ve rejimleri desteklemesi ve demokrasi karşıtı tutum takınması kaçınılmazdır.

Nitekim, Hırvatistan'da, Yugoslavya'nın dağılması dönemindeki iç savaşta savaş suçu işlediği iddia edilen bir Hırvat general'in Birleşmiş Milletler Mahkemesi ilk derece dairesi tarafından cezalandırılması ve toplu mezarların araştırılması girişimleri, ülkenin egemenlik haklarının ve Bağımsızlık Savaşı'nın onurunun çiğnendiği gerekçesiyle başta gazi dernekleri olmak üzere birçok sivil toplum unsuru tarafından gösterilerle engellenmeye çalışılması⁹⁹ da ideal özelliklerini yitirmiş sivil toplum unsurlarının otoriter rejime verdikleri desteği ve değişime karşı dirençlerini göstermesi açısından ilginçtir.

Devlete karşı özgürlük alanlarının genişletilmesi açısından gerekli olan sivil toplumun yokluğunda demokrasinin işleminde ve yerleşmesinde büyük zorluklarla karşılaşılacağı açıktır. Bazen sivil toplumda devletin müdahalesini gerektiren ciddi ve uzlaşılmaz çatışmalar olmaktadır. Öte yandan sağlıklı bir sivil toplumun olduğu yerde devletin müdahalesine fazla ihtiyaç olmamasına rağmen sivil toplumun özgürlüğün yozlaşmasına karşı demokratik devlete olan ihtiyacı devam etmektedir. Ayrıca devlet gücünün kötüye kullanılmasına karşı özerk ve açık sivil toplumun da korunması gerekmektedir¹⁰⁰.

⁹⁶ TOSUN (a), s. 29.

⁹⁷ ÇAHA (b), s. 689.

⁹⁸ ERÖZDEN, s. 66.

⁹⁹ ERÖZDEN, ss. 64-65.

¹⁰⁰ MÜLER, s. 317.

SONUÇ

Sivil toplum kavramı, 18. yüzyıla kadar toplumun uygarlaşması, bir başka deyişle, birey devlet ilişkilerinin bir despotun otoriter yönetimi yerine hukuk sistemine göre düzenlenmesi anlamında kullanılmaktaydı. Bu kavram, hem 1980'lerde Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği'nin de dahil olduğu totaliter veya otoriter yapılardan demokrasiye geçiş sürecinde hem de küreselleşmeyle birlikte modern ulus devletin içine düştüğü krizin çözümü açısından yeniden gündeme gelmiştir.

Sivil, yani uygar toplum devletin üzerinde yükseldiği toplumsal tabanı ifade ettiği için sivil toplum sadece demokratik devletle değil, bütün türlerini kapsar biçimde modern devletle örtüşmektedir. Teorikte böyle olmasına rağmen pratikte demokrasiyi reddeden totaliter ve otoriter rejimlerde ideal anlamında sivil toplumun (hakim bir devlet ideolojisinin olmadığı, hukukun üstünlüğü ilkesine dayanan bir temelde özerk, gönüllü, çoğulcu yapılanmalar) mevcut olmadığı söylenebilir. Uygulamada demokrasinin ön planda olduğu sistemlerde sivil toplum bulunduğu zemin itibarıyla doğası gereği işleyecek ve demokratik sistemin pekişmesine yardımcı olacaktır.

Öte yandan devletle sivil toplumun demokratik ilkelere dayalı sağlıklı etkileşimi, devletin ideolojik değil, hukuk nitelikli olmasına, toplumda herhangi bir hakim ideolojinin bulunmamasına ve bütün toplumsal gruplara eşit mesafede durmasına bağlıdır. Ayrıca sivil toplum alanındaki siyasal kampanyalardan, gönüllü eylemlere kadar birçok etkinlik içinde yer alan, en güçlüsünden en zayıfına birliklerin kurulmasında mutlaka aşağıdan gelen süreçlerin desteklenmesi, bunların devlet eliyle yukarıdan düzenlenmemesi gerekmektedir.

Sivil toplumun demokrasiye katkısı, sivil toplum alanındaki örgütlenmelerin sayısı ve çeşitliliği yanında, söz konusu oluşumların bir araya gelerek birbirleriyle kuracakları demokratik ilişkilerle ve kendi iç ilişkilerinde demokratik değerleri özümsemiş olmalarıyla mümkündür. Aksi halde bu tür oluşumların, otoriter ya da totaliter politikaların birer sivil uzantısı olmaktan öteye gidemeyeceği açıktır.

KAYNAKÇA

1. ABAY, Ali Rıza. (08.04.2009). *Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri*, <http://übf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/pdf>.
2. AKTAY Yasin. (16.04.2009). *Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire...*, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=iceriklist&tur=kitap&order=9..1&icerik=7&mm=200&stt=2>.
3. ALPAY, Şahin. (2005). Soruşturma: *Meşru Şiddet Kullanımı Tekelinden Çıktığı Ölçüde Devlet, Devlet Olma Niteliğini Yitirir*, *Sivil Toplum*, 3 (10), ss. 120-123.
4. BECKMAN, Björn. (1999). *Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar*, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul.
5. ÇAHA(a), Ömer. (2005). *Sivil Toplum Üstüne*, (Editör: Lütfi Sunar), *Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları*, İstanbul.

6. ÇAHA(b), Ömer. (2005). *Sivil Toplumun Türkiye'deki Sorunları*, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, Cilt 2, İstanbul, ss. 689-707.
7. ÇAHA(c), Ömer. (2007). *Aşkın (Transandantal) Devletten Sivil Topluma*, Plato Film Yayıncılık, İstanbul.
8. ÇAHA(d), Ömer. (2003). *Mahrem Kamusal Alan*, Sivil Toplum, (1), 2, ss. 79-88.
9. ÇAHA(e), Ömer. (1994). *Osmanlı'da Sivil Toplum*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Vol, 49, No.3, ss. 79-99.
10. CENGİZ, Kurtuluş-KÜÇÜKURAL, Önder-TOL, Uğraş Ural-AKŞİT, Bahattin. (2005). Türkiye ve Ortadoğu'da Sivil Toplum Tartışmaları, (Editör: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, ss. 213-263.
11. ÇOPUR, Hakan. (20.04.2009). *Teoriden Pratiğe Sivil Toplum*, <http://www.ekopolitik.org/public/page.aspx?id=615>.
12. DOĞAN, İlyas, (2002). *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde SİVİL TOPLUM*, Alfa Yayınları, İstanbul.
13. DUMAN, M. Zeki. (2004). *İdris Küçükömer'in Sivil Toplum Anlayışı*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 2, Sayı: 1, ss. 47-52.
14. ERDOĞAN, Mustafa. (2005). *Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi*, (Editörler: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, cilt 2, İstanbul.
15. ERÖZDEN Ozan. (2004). Sivil Toplumun Karanlık Yüzü: Demokrasiye Geçiş Sürecinde Sivil Toplumun Farklı Görünümleri, Hırvatistan Örneği. Sivil Toplum, 2 (5), ss. 61-68.
16. FİORAMONTİ, Lorenzo. (2005). Civil Societies and Democratization Assumptions, Dilemmas and the South African Experience, Theoria, pp. 65-88.
17. GÖNENÇ, Ayşenur Akpınar. (2001). *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, Elektronik kitap (altkitap, www.altkitap.com).
18. HENDRİKS, Carolyn M. (2006). Integrated Deliberation: Reconciling Civil Society's Dual Role in Deliberative Democracy, Political Studies, Vol. 54, pp. 486-508.
19. HİRA, İsmail-ŞAN, Mustafa Kemal. (20.04.2009). Türkiye'de Sosyo Politik Sistem ve Sivil Toplum Arayışları, <http://www.sosyoloji.sakarya.edu.tr/turkiyedesosyopolitiksisitemvesiviltoplum.pdf>.
20. KARADAĞ, Ahmet. (2003). Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği, Sivil Toplum, 1 (4), ss. 45-58.
21. KAYNAR, Mete Kaan. (2005). Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Solunda Yeni Yaklaşımlar: Birey, Sivil Toplum, Demokrasive Sosyalizm, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (9), ss.177-201.
22. KEYMAN(a), E. Fuat, (20.04.2009). *Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum*, www.stgm.org.tr/egitim/docs/Avrupadaveturkiyedesiviltoplum%20%20f%20keyman.doc.
23. KEYMAN(b), Fuat. (2004), *Sivil toplum, sivil toplum kuruluşları ve Türkiye, Sivil Toplum ve Demokrasi*, Konferans Yazıları, Yayına hazırlayan: Arzu Karamani, no 4.
24. KUKATHAS, Chandran. (1998). *İslam Demokrasi ve Sivil Toplum*, Türkiye Günlüğü, sayı: 53, ss. 57-67.

25. KÖKER(a), Levent. (2004). Röportaj: *Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz*, Sivil Toplum, 2 (5), ss. 93-104.
26. KÖKER(b), Levent. (2005). Soruşturma: *Devlet mi? Sivil Toplum mu?*, Sivil Toplum, 3 (10), ss. 117-119.
27. MARDİN, Şerif, (2008). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, (Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder), İletişim yayınları, İstanbul.
28. McLAVERTY, Peter. (2002). Civil society and democracy, *Contemporary Politics*, Volume 8, Number 4, pp. 303-318.
29. MÜLER, Karel B. (2006). The Civil Society–State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens’ Perspective, *Bjpr*, Vol. 8, pp. 310-330.
30. ÖZBUDUN, Ergun. (1999). *Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon*, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
31. ÖZDALGA, Elisabeth. (1999). *Sivil Toplum Düşmanları*, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
32. ÖZER, M. Halis. (2008). *Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları*, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7 S.26, ss. 86-97.
33. PIETRZYK, Dorota I. (2003). *Democracy or Civil Society?* *Politics*, Vol. 23, (1), ss. 38–45.
34. SARIOLGHALAM, Mahmood. (1999). *Ortadoğu’da Sivil Toplum Umutları: Kültürel Engeller Üzerine Bir Çözümleme*, (Editörler: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
35. TOSUN(a), Gülgün Erdoğan. (2005) *Birleştirici Demokrasi Devlet-Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması için bir Analiz Aracı Olabilir mi?*, (Editor: Lütfi sunar, Sivil Toplum ve Demokrasi,), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
36. TOSUN(b), Gülgün Erdoğan. (2005). *Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, (Editor: Lütfi Sunar), Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
37. TUNCEL, Gökhan. (2005). *Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi*, (Editör: Selahaddin Bakan, Adnan Küçük ve Ahmet Karadağ, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Aktüel Yayınları, Cilt 2, İstanbul.
38. YILDIRIM(a), Ergun. (2005), *Apolitik Politikaların İnşacıları Olarak Sivil Toplum*, Sivil Toplum, 3 (10), ss. 61-72.
39. YILDIRIM(b), Murat. (2003). *Sivil Toplum ve Devlet*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 27 No: 2, ss. 226-242.
40. YILDIZ (a), Özkan. (2004). *Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk*, Sivil Toplum, 2 (5), ss. 85-92.
41. YILDIZ (b), Özkan. (2007). *Sivil Toplum Örgütleri, ‘Özerklik’: Kavramsal Bir Açılım*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, (1), ss. 53-58.